

Francesc Candel

ELS ALTRES CATALANS

Edició no censurada

Francesc Candel

Els altres catalans

Pròleg de Marc Andreu Acebal
Presentació de Najat El Hachmi
Edició de Jordi Amat

Edicions 62

Barcelona

© Hereus de Francesc Candel

*La lectura obre horitzons, iguala oportunitats i construeix una societat millor.
La propietat intel·lectual és clau en la creació de continguts culturals perquè sosté l'ecosistema
de qui escriu i de les nostres llibreries.*

*En comprar aquest llibre contribuïu a mantenir aquest ecosistema viu i en creixement.
A Grup62 agraim que ens ajudeu a donar suport així a l'autonomia creativa d'autors i autors
perquè puguin continuar desenvolupant la seva funció.*

*Adreceu-vos a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos) si necessiteu fotocopiar o escanejar
algun fragment d'aquesta obra. Podeu contactar amb CEDRO a través del web www.conlicencia.com
o per telèfon al 91 702 19 70 / 93 272 04 47.*

*Queden expressament prohibits l'ús o la reproducció d'aquest llibre o de qualsevol de les seves parts amb
el propòsit d'entrenar o alimentar sistemes o tecnologies d'intel·ligència artificial.*

Primera edició: 1964

Primera edició no censurada: novembre del 2008

Primera edició en aquesta presentació: gener del 2025

© del pròleg: Marc Andreu Acebal, 2024

© de la presentació: Najat El Hachmi, 2008

© de l'edició: Jordi Amat Fusté, 2008

Amb el suport de:

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura

© d'aquesta edició: Edicions 62 s.a.,
Diagonal, 662-664, 08034 Barcelona.
info@grup62.com
www.edicions62.cat

Composició: Grup62

DIPÒSIT LEGAL: B. 22.757-2024

ISBN: 978-84-297-8230-1

SUMARI

PRÒLEG	7
PRESENTACIÓ	17
NOTA A L'EDICIÓ	21

ELS ALTRES CATALANS

Un article llarg que ens farà de pròleg	35
Catalunya acaba aquí	45
La terra mana	51
Els immigrants d'ara no són com els d'abans	56
Els immigrants d'abans	59
Tot i això, paral·lelisme entre els immigrants de totes les èpoques	65
Catalanitat dels immigrants d'abans	70
Forces tel·lúriques i ancestrals	76
Els fills dels immigrants	84
Detalls heterogenis entorn de la parla catalana	91
Catalanitat dels immigrants d'ara	95
Concretem o centrem-nos	100
Sobre l'idioma català	108
Setze jutges	116
Catalans sense català	125
Segona invasió	135
Com venen els immigrants	143
Els andalusos han ocupat Catalunya. Dades i números	156
Què passa a Andalusia	165

El «xarnego».....	175
L'immigrant ha creat el suburbi.....	186
Paradoxes suburbanes.....	191
El terrible problema de l'estatge	200
Barraques-promiscuïtat	205
Les barraques (continuació)	213
Solucions parcials i provisionals.....	222
Estatges protegits, estatges econòmics, estatges etcètera	230
Més coses sobre l'estatge	240
Rellogats	250
Formen un món a part els immigrants?	256
Costums dels immigrants. Idiosincràsia.....	262
Religiositat.....	274
Cultura, heus aquí la qüestió.....	284
Les escoles	290
Integració.....	299
Els altres immigrants	307
Els infants del suburbi, aquesta esperança	325
 APÈNDIX	 341
Un llibre perdurable.....	346
Edicte del Ministeri d'Informació i Turisme.....	351
Reproducció d'unes pàgines censurades de l'original (capítol «Què passa a Andalusia»)	352

UN ARTICLE LLARG
QUE ENS FARÀ DE PRÒLEG

Una vegada, *La Jirafa* dedicà un número extraordinari a Catalunya. *La Jirafa* era una revista literària que publicava Rafael Borràs. Va ésser una revista, com tantes d'aquesta mena, efímera, tan efímera que ni tan sols va arribar a acomplir una tasca, tot i el bombo d'aleshores i el sabó i els homenatges que en certes ocasions li van ésser tributats. De totes maneres va aglutinar un grapat de persones, cap de les quals no tenia idees massa clares. Escrivíem, i ja n'hi havia prou. Els periòdics i les revistes, avui dia —en aquest extens període que anomenem «avui dia»—, mai no han pogut definir-se massa. Tot el que han dit, ho han dit d'una manera abstracta i vaga. Això ha creat idees confuses entre la gent que hi escriuen i la gent que els llegeixen.

Com deia, aquell grup aglutinat a l'entorn de *La Jirafa*, revista literària amb un lema que Déu-n'hi-do —*Visto desde arriba con los pies abajo*—, no tenia idees comunes ni afins, ni tan sols tenia idees; i ignoro si cadascú en tenia particularment. En opinió meva, *La Jirafa* tenia alguna cosa de falangista, almenys pel seu preciosisme i per les seves rares, belles i complicades metàfores; també perquè al capdavant era com una continuació de *La Ballena Alegre*, i per altres coses que no sabia dir. Si molt convé, fins i tot, ho era sense voler. Però no se li notava gaire. Ni ens encaparrava gaire, això, als qui hi col·laboràvem. El que vol el pobre escriptor espanyol és publicar on sigui i com sigui.

Bé, no ens emboliquem més i diguem d'una vegada, com avisàvem en començar, que *La Jirafa* dedicà un número extraordinari d'homenatge a Catalunya. Per a això demanà la col·laboració a una colla de gent, catalans o no, que escrivissin en català o no hi

escrivissin, residents a Catalunya o pels voltants. A mi també em van demanar un treball. Jo vaig dir que no. Jo no era català, no coneixia Catalunya, no sabia què dir-ne. Però l'Àngel Carmona, que ajudava a confeccionar aquell número, que anava com foll confeccionant-lo amb Rafael Borràs, em va dir: «Escriu sobre la Catalunya que tu coneixes». I ho vaig fer.

Aquell número extraordinari —«*Homenaje a Cataluña. — Año III. Núms. 13-14, Barcelona, 1958*»— va ésser, certament, la millor cosa que va fer *La Jirafa* durant la seva més o menys dilatada vida. Va resultar un número que va fer honor al seu enunciat d'«extraordinari» i amb el temps s'ha convertit en una peça de bibliòfil. A la portada hi havia un dibuix de la millor època de Guinovart. A dins, les signatures de Rafael Borràs, Jaume Casajoana, Narcís Jordi Aragó, Manuel Riera, Pedro Espinosa Bravo, Àngel Carmona, Alfredo Llorente, Costa-Pau, Castillo Navarro, Àngel Cuevas, Francesc Hostench, Mercè Salisachs, Josep Solsona, Cirici i Pellicer, Josep M. Espinàs, Josep Turet, Joaquim Pla i Dalmau, Agustí Ballester, José García Luna, Josep Soler i Bussé, Blai Bonet, Guillem Viladot i Puig, Jordi Armisen, Manuel Robert, Alfonso Carles Comín, Xavier Fàbregas, Sebastià Gasch, Juan Francisco de Lasa, José Alcalà Vargas, Tomás Salvador, un servidor... Com podeu veure, signatures de noms castellans i catalans. La idea era bona: tothom hi cabia. D'aquests noms, cinc anys després, molts segueixen vigents, i d'altres no. La cosa no té gaire importància i no hauríem hagut de subratllar-la.

Els temes tractats eren gairebé tots —diguem— d'ordre cultural, d'índex cultural: *La novela catalana*, *Nuevo elogio de la palabra catalana*, *Marià Manent, embajador de la poesía universal*, *La poesía catalana hoy*, *Actualidad de Maragall*, *Joan Brossa, poeta de Cataluña*, *Significación de «Dau al Set»*, *Apunte de las comarcas*, *Dignidad de la sardana*, *Índice de escritores mallorquines*, *Cataluña y el mar*, *Perspectivas del teatro catalán*... Hi havia altres treballs sobre les ciutats de Catalunya: Tarragona, Lleida, Girona... Hi havia unitat en la temàtica. Si algú trencava aquesta unitat, gairebé no es notava. Hi era evocat Carles Riba, hi havia una entrevista amb Ramon Folch i Camarasa, un dels escriptors més meravello-

sos de l'hora actual catalana... Tot el número oferia una suau coordinació.

Potser per això, o per aquesta primera aparença, quan en vaig tenir un exemplar a les mans em vaig quedar bastant desolat. Vaig tenir la sensació que havia pixat fora de test. El meu article, amb aquest horror que em fan totes les meves coses la primera vegada que les veig publicades, em semblava una mica detonant, resultava un gep, una sinuositat més pronunciada que la resta. No era erudit, no tractava de la literatura o de l'art català, no evocava la història del país, no n'esmentava els homes... Per acabar-ho d'adobar va sortir una nota en un diari, si no recordo malament a *Solidaridad Nacional*, signada per Enrique Fafián. En aquest article es feien alguns retrets a la revista *La Jirafa*: l'acusaven d'haver-se tornat un cenacle i d'emprar formes que només arribaven a una minoria ínfima. L'articulista acusava també en Rafael Borràs —devien ésser qüestions d'ordre personal— d'haver canviat molt des que era director del suplement d'arts i lletres de la revista *El Bruch* fins a aquell moment, en què ho era de *La Jirafa*. En fi, això què hi fa? El crític Fafián, en resum, encomiava el número extraordinari en qüestió. Gairebé no en destacava noms ni treballs. N'elogiava alguns amb entusiasme i, finalment, arremetia contra el meu, que era l'excepció de l'encomi. «*Contraste menos satisfactorio —deia— es, ¿qué duda cabe?, la firma de Francisco Candel. El autor de Hay una juventud que aguarda y de la desgraciada novela Donde la ciudad cambia su nombre, cuajada de incorrecciones, de groserías y de zafias alusiones, encajaría muy bien en El Caso, pero desentona en una cuidada revista literaria como La Jirafa. Candel no sabe escribir*», etc. Encara deia més coses, l'amic Fafián. No s'estava de res. Em deixava com un drap brut. «Ja t'has tornat a ficar de peus a la galleda», vaig pensar, esgarriat.

Els dies em van demostrar el contrari. Primer van ésser algunes cartes, després unes felicitacions, més tard el setmanari *Destino*, que em va brindar diverses col·laboracions, temps després la reproducció del meu article a d'altres publicacions, i, per fi, la referència que s'hi ha fet sempre que s'ha tocat el tema delicat de la immigració.

Entre aquestes cartes rebudes n'hi havia una de Martí Farreras, assenyat crític teatral, una altra del novel·lista català Josep M. Espinàs i una altra del doctor Gonçal Lloveras. El primer em deia que potser em faria una certa gràcia de saber que un català trobava que tot el que jo havia dit era just, valentíssim, intel·ligent i, sobretot, d'una força cordial enorme. I m'oferia la seva amistat. Espinàs m'enviava una forta abraçada pel meu article tan ple de veritat, tanta, que entusiasmava, deia. En Gonçal Lloveras m'assegurava que havia avançat un bon pas en la consideració i la simpatia del país, i afegia, no sé si maliciosament, «i dels seus intel·lectuals». Si no vaig errat, els en vaig donar les gràcies personalment o tot seguit per carta. Avui, en aquest preàmbul de llibre, torno a donar-los-les. Els homes som malagradosos i esquerps, i mai no tenim entre nosaltres aquesta conversa llarga i puntualitzadora que, quan algú es mor, ens sap tant de greu de no haver-hi tingut. Però si seguim apreciant-nos ja n'hi ha prou.

Aquest afortunat o infortunat article —tot depèn de com es miri— publicat al número extraordinari de *La Jirafa* dedicat a Catalunya, s'intitulava «Los otros catalanes» i ha donat origen al present volum. I aquest article —que no em servirà de rigorosa guia però sí d'inspiració— deia així:

«Durant la guerra van posar a la Torrassa aquest cartell, els seus habitants: *“Cataluña termina aquí. Aquí empieza Murcia”*. Ja veieu de quina manera més categòrica i convincent —convincent?— són partionades, delimitades, engrandides o reduïdes —segons com—, fetes o desfetes —segons com—, províncies i regions. Aquells bons senyors eren murcians i defensaven els seus furs, què caram! Jo em pregunto: els pobles, qui els constitueix: els homes o la terra? Si els homes, aquells flamencs veïns de la Torrassa tenien raó; si la terra, no en tenien. Potser caldria reunir tots dos elements. Potser no. Espanya plena de francesos, seria Espanya? A desgrat de tot i contra tot, jo crec que sí. Per tant, aquella gent senzilla de la Torrassa no tenia raó. Allò era Catalu-

nya, mal que els pesés. L'home s'acimata. La terra és impertorbable. L'home estima la terra on viu. Procuraré explicar-me.

»No sé quin tant per cent d'habitants autòctons necessita una ciutat per mantenir la seva idiosincràsia i no caure en el cosmopolitisme. Barcelona és cosmopolita? Jo em penso que sí. Tot i això, segueix essent Catalunya. Però jo no volia dir això. Quants xinesos i negres, italians i irlandesos hi ha als Estats Units? Els Estats Units, però, segueixen essent els Estats Units. Ara bé, i Harlem, no ho és? Sí. No volia dir això, tampoc. Em sembla que no em sé explicar. Seguim.

»Als barris extrems de Barcelona, als suburbis, a Verdum, a la Trinitat, concretant, a Can Tunis, quants catalans hi ha? El deu per cent? El vint? Segueix essent Catalunya, allò? Són catalans els qui hi viuen? Hem de contestar: sí, allò és terra catalana, no cal dir-ho, cau dintre els seus límits, dintre els seus límits entra per a ésser-ho. Ara, catalans, els qui hi viuen, em sembla que no; almenys a primer cop d'ull, no. Veig que ja ens hi anem encaminant. Endavant, doncs.

»Els habitants d'aquests barris, una gran part són murcians; una altra gran part, andalusos; i finalment, la resta, gallecs. Hi ha barriada, com la de les Cases Barates, on de català, català pur, no n'hi ha gairebé cap; deu, a tot estirar. A Port i a Can Tunis, barris vetustos i arcaics, ja és una altra cosa; justament per això hi abunden més els oriünds: molts són artesans; altres hi tenen botiga. No acabem de cenyir-nos a la qüestió. I és que tot això és molt complex. N'hi hauria per a anys, d'aquest assumpte. No podem conèixer massa bé la matèria i tanmateix no ens volem deixar res al tinter; seguim, doncs, endavant.

»Els primers habitants d'aquests paratges —deixant de banda aquest reduït grup que hem esmentat i els pagesos de les diverses masies— hi van arribar amb la dictadura de Primo de Rivera. Un contingent immens vingué després, amb aquesta d'ara, amb la immigració d'aquells anys crucials, sense que ningú hi posés traves. Semblava, veient aquella aflluència, que aquí lligaven els gossos amb llonganisses, i a les seves terres, no. Els de la dictadura de Primo de Rivera van tenir fills, i aquests fills també en van tenir:

nets, ja, dels primers fills i nets catalans, qui en dubta?, si no de costums, sí de naixement. Els de la segona incursió també van tenir fills, els en neixen, i formen generació amb els nets dels primers. Aquests són i seran els altres catalans. Ja tenim la qüestió plantejada! Anem a pams! Punt i a part.

»Els fills d'aquests catalans fills de murcians seran catalans amb pares catalans i avis murcians. Però els fills d'aquests fills seran catalans amb pares catalans i avis catalans. Purs, ja? No, és clar. I els qui vindran? No, és clar. O sí, és clar. La puresa de la raça és una falòrnia. Com allò de la sang blava. Els vertiginosos temps moderns escombren moltes coses, les més estúpides, en general. Però no fugim d'estudi.

»El que resulta sorprenent, d'aquests fills de murcians —quan diem murcians, entenguem-nos, generalitzem: els de Cuevas, poble d'Almeria, són confosos amb els de Múrcia, i per aquí hi ha tants almeriencs com murcians; quan diem murcians, repetim, generalitzem—; el que resulta sorprenent, doncs, és que aquests fills de murcians se sentin conquistats tan aviat, d'una manera relativa, és clar, per Catalunya. M'objectareu que se senten conquistats per la ciutat, per Barcelona. Barcelona és Catalunya, no havíem quedat així? I observeu que Manlleu, Terrassa, Sabadell, tots els nuclis fabrils, comencen a estar coberts de veritables colònies d'aquesta bona gent. On hi ha feina, hi són ells; rebentant la mà d'obra, de vegades —gairebé sempre, si voleu— però hi són. A la terra dels seus pares no hi ha feina; a la terra dels seus pares es moren de gana. En certa manera tenen raó. Passem en una altra línia.

»Se senten conquistats per Catalunya; no del tot, és clar, però sí en alguns —bastants— aspectes; els principals, potser. En primer lloc, si els diuen murcians o gallecs s'enfaden; si els diuen catalans, no. Si els diuen murcians, ho neguen. “Jo he nascut a Catalunya.” “I els teus pares, què?” Sí, els pares d'ells no són catalans. Però ells han nascut a Catalunya, i hi insisteixen. Ara, no els insulteu Múrcia, no els insulteu Cartagena. Ells sí, que poden fer-ho. Vosaltres no. Davant la persistent discutida qüestió: “...heu vingut a menjar-vos el pa dels catalans...” es posen furio-

sos, naturalment! i aleshores, només aleshores, malparlen de Catalunya. A ells no els el regala ningú, el pa; ells se'l suen; són tan treballadors com el primer català, treballen més que els catalans; què farien els catalans sense ells? De totes maneres, això els passa aviat. I de vegades ells mateixos, amb la mateixa espasa flamígera esmentada de “heu vingut a menjar-vos el pa...” etcètera, ataquen els darrers immigrants que denigren Catalunya. Punt.

»Aquests nou catalans no coneixen Catalunya: la seva tradició, la seva història, el seu art, la seva cultura, la seva literatura, els seus costums, el seu folklore... Tampoc en aquest aspecte no coneixen la regió d'on procedeixen. Però jo pregunto: quants catalans hi ha que coneguïn tot això que he dit? Del poble, cap. De les classes privilegiades, alguns. Però tot això ja és qüestió de cultura. De manera que, endavant!

»Aquests nou catalans parlen català, el van aprendre sense adonar-se'n. Molts el parlen de manera natural i quotidiana, perquè sí, i altres per afany de sentir-se catalans de debò. Quan enraonen amb els pares parlen en castellà. Quan formaran una nova llar, hi imperarà el català, gairebé segur. Desconcertant, oi?

»Parlen un català gruixut, groller i vulgar. El que es parla a Barcelona, no ens hem pas d'enganyar. Desconeixen la gramàtica catalana. No saben llegir en aquest idioma. Escriure'l, encara menys. Però no n'hi ha per a escandalitzar-se'n. Infinitat de catalans d'origen, que s'expressen en català, que parlen en català i que viuen en català, llegeixen en castellà i escriuen les seves cartes en castellà. Llegir-lo, segons confessió pròpia, encara el mig llegeixen; escriure'l, no. I no s'esforcen a posar remei en aquest error. El castellà, en certa manera, els ha guanyat. Però tot això és un embull difícil d'aclarir. Deixem-ho.

»Jo, que escric aquestes línies i que després les signaré, no soc català, ni tan sols català dels altres. M'ho vaig perdre. Em va venir de dos anys que no nasqués aquí. Tampoc no he après de parlar català —oh, vergonya! No hi ha hagut manera. Ho vaig provar. Ara ja és tard per a provar-ho per tercera o última vegada. Sempre que em llançava a l'aventura, els meus amics catalans em repetien el disc de costum: “Digues: Setze jutges mengen fetge...”. No hi

havia manera de tirar endavant. Se'n burlaven. M'agafava complex de pronunciació. A una infinitat de catalans fills de murcians que no han arribat a parlar català els ha passat una cosa semblant. Timidesa, no pas negligència. Seguint.

»Abans de la guerra, a les escoles de l'Ajuntament, ens ensenyaven l'idioma català a més del castellà. Aquells fills de gent de Cartagena, de Lorca, d'Almeria, de Cuevas, etcètera, llegien, als llibres de preceptiva, els poemes de Carner, Maragall, Verdaguer, Llongueras, Sagarra, Gassol i la prosa de Ruyra, de Carles Riba, Bertrana, Miquel Llor, Víctor Català. Eren uns llibres magnífics: *Els pobles, les ciutats, els homes, Lectures d'infants, El llibre de la natura*. A poc a poc, Catalunya, i amb Catalunya Espanya, ens anava entrant, a través d'ells. Era un espectacle entenedidor el d'aquelles llengües infantils, d'accents meridionals, que barbotejaven amb fervor aquell llenguatge nou, vigorós, espetegant i onomatopèic. Per què a les escoles de Catalunya no s'ensenyava el català? Ens hem quedat a mig camí, sense un català i sense un castellà perfectes, amb la unitat, aquest concepte tan passejat, en un angle violent de ninot esventrat. Compte, que ens cremem!

»Aquests fills de no-catalans han arrelat en aquesta terra no-dels-seus-avis. Hi arrelaran per sempre. N'absorbeixen la saba i hi deixaran la llavor. L'han d'estimar per força. Cal admetre'ls, per força. Diuen: "Soc català..." i se n'omplen la boca. Encara no han còpsat les seves tradicions ni els seus costums. Encara no estimen el seu folklore. Tant se'ls en dona, no els preocupa. Però quan els toca de fer el servei militar a l'Àfrica, o a Cartagena (la terra que els seus pares van abandonar, per tenir-los a ells en una altra que els prova-va més), en sentir, per una d'aquestes venturoses casualitats que encara abunden al món, una sardana enyoradissa, se'ls fa un nus a la gola, les llàgrimes els pugen als ulls, i pensen en Can Tunis, Somorrostro, la Torrassa, Verdum, la Trinitat, la "seva" Catalunya, la que, sense especificar-ho, estimen.

»Tota aquesta gent no s'adona de la seva aclimatació. "Són" catalans fins a cert punt. "No" són catalans, també fins a cert punt. No és una qüestió d'honor ni de principis. Ho són i no ho són sense adonar-se'n. Es van fusionant amb els seus germans, que,

considerant-se legítims, de vegades els miren de reüll. No tingueu por, que de tot això no en sortirà pas una Catalunya híbrida o succedània. La terra mana, i els homes ens hi humiliem. El món evoluciona. Però canviem de disc, que ens estem embarcant.

»En aquest immens afluir de gent de tot Espanya a Barcelona, i, per tant, a Catalunya, a buscar el seu *modus vivendi*, són aquesta gent humil, “els altres catalans”, els qui mereixen més respecte. No li lleven res, a Catalunya, la reguen amb la seva suor. Això és engrandir-la. La terra és per a llaurar-la, per a construir-hi, per a edificar-hi. Ells ho fan. Les feines més dures són per a ells. No venen a buscar cap ganga. No ocupen càrrecs, ni representacions, ni gerències. Són peons, no alfils. No s’“enxufen”. Els d’altres nivells o d’altres classes venen i ho fan. I aquests, que viuen més bé, no acaben d’acceptar Catalunya. Allò que no es pateix —és natural, ja ho diu la dita, i si no ho diu ho dic jo— no s’estima, no es pot estimar. Aquests altres, els qui no suen, es reclouen dintre ells mateixos, més retorts i complicats, i formen la seva colònia, no es donen. Pertanyen a la Casa de tal regió o al Centre de tal província. Allà es reuneixen, es veuen amb els seus conterrànies. És com si haguessin copat un tros de terreny per a la seva província llunyana. Els murcians —parlo en sentit general—, el poble, els de baix, els qui sofreixen, els qui suen, els qui es trenquen els ronyons, s’afilien —oh paradoxa— als cors de Clavé, i es dona el cas graciosíssim que en aquests cors d’extraradi són tots catalans dels “altres” —i no de soca-rel— els seus components —oh paradoxa altra vegada! Certament, si Clavé alçava el cap i veia les barretines convertides en gorres de legionari, i sentia baladrejar: “*la llun der zol*” o qualsevol cosa semblant, i veia més cornetes i xim-xim que no pas cor, potser tornaria a ajupir-lo, el cap; encara que a la millor no, a la millor li agafava per riure i per obrir-los els braços. Venint de l’altre món, també deus venir de moltes coses transcendents. Acabem.

»Hi ha moltes coses que jo no entenc, però davant aquesta gent que et creus que són catalans de soca-rel perquè parlen català, que els seus fills l’aprenen d’ells, i que et sorprèn que es diguin Ortiz, o Pelegrín, o... i que quan els preguntes pels seus ascen-

dents et trobes que els seus pares o, a tot estirar, els seus avis, ja no són d'aquí, és cosa de treure's el barret. Són fidels a una terra que els ha vistos néixer. En canvi, davant d'aquests que parlen un castellà més o menys afectat, més o menys ampul·lós, per esnobisme, segurament, sil·labejant, i que el parlen perquè està de moda o per altres obscurs motius, si molt convé, no ho sé, no per educació ni per sociabilitat, ni pensar-ho!, puix que ni amb els seus no transiexen, davant d'aquests et quedes parat de veure els seus cognoms —Riu, Serra, Bofill, Conill, és un exemple—, i, en preguntar-los-ho, resulta que sí, que són catalans, i els seus pares també, i els pares dels seus pares, i més amunt encara, fins a perdre's; davant d'aquests, davant d'aquesta aristocràcia, no es pot fer altra cosa que arronsar les espatlles. Aquells conserven un ordre, i aquests el trenquen. Jo, de Catalunya, em sentiria més orgullosa dels primers que dels segons. Tallem.

»Em queden moltes més coses a dir, però no vull posar-les. En tot això que he exposat hi ha marge per a les excepcions. Una flor no fa estiu... Aquesta dita, ja la sabeu. Callo. Per avui, definitivament».

Cinc anys després ens retractem d'aquest «definitivament» i ens disposem a tornar-ne a parlar. Algunes coses que aleshores veia d'una manera, avui em sembla que són d'una altra. Per a tot el llibre faig extensiu allò del darrer paràgraf, allò del marge de les excepcions; i allò de la flor i de l'estiu.